

МЕТОДОЛОГІЯ КРИТИКО-ПОЛІТИЧНОГО ПРОЕКТУ “НОМО SACER” ДЖОРДЖО АГАМБЕНА

Анатолій ДЕНИСЕНКО, магістр теології, магістр філософії, аспірант Національного педагогічного університету М. П. Драгоманова (м. Київ, Україна)

ORCID: 0000-0002-7166-9401
E-mail: anatoliy.denysenko@gmail.com

“Богословские размышления” № 21, 2018: 137-151

DOI: 10.29357/2521-179X.2018.21.9

Анотація: Стаття є дослідженням одного з ключових авторів сучасної політичної філософії та політичної теології Джорджо Агамбена. В першій частині статті дається інформація біографічного характеру. Тут також окреслюється місце Агамбена на полі сучасного філософського дискурсу. В другому розділі, на прикладі класифікації “їжак-лис” розкривається методологія Агамбена. Роботи цього автора виходять за межі однієї теми і мають свою власну логіку і свій власний лексикон. В них він намагається знайти особливі способи погляду на велику кількість речей та феноменів. Третій розділ присвячений вступу в критико-політичний проект “Номо Sacer”. Номо Sacer є спробою довести неможливість розділення *zoe* від *bios*, приватної та публічної сфер життя. Агамбен аналізує суверенну владу, яка тісно пов’язана з релігійними структурами західного монотеїзму. Автор розмиває кордони між секулярним та несекулярним і ставить під питання саму можливість жорсткого розведення секулярної і несекулярної політики.

Ключові слова: Номо Sacer, політична теологія, суверен, біополітика, голе життя, подвійне виключення, стан людини.

Abstract: This article presents a study of one of the key authors of the contemporary political philosophy and political theology of the XX-XXI centuries of Giorgio Agamben. The first part of the article provides short biographical information about Agamben. It also describes the place of Agamben on the field of modern philosophical discourse. In the second part, using the example of the classification “hedgehog-fox” classification we tried to disclose Agamben’s method of thinking. Books of this author go beyond the same theme and have their own logic and their own vocabulary. Agamben tries to find special ways of looking at a large number of things and phenomena. The third part is an introduction into the critically-political project “Homo Sacer”. Homo Sacer is an attempt to prove the inability to divide *zoe* from *bios*, private and public spheres of life. Agamben analyzes sovereign power, which is closely linked to the religious structures of Western monotheism. The author blurs the boundaries between secular and non-secular and raises the question of the possibility of rigorous breeding of secular and non-secular politics.

Key words: Homo Sacer, political theology, sovereign, biopolitics, bare life, double exclusion, human condition.

“Джакометті казав, що картина не закінчується, її покидають. Картини Джакометті не були закінчені, їх можливості ніколи не були вичерпані. Я був би радий, якби це сталося з Ното Сасер, якщо б він був покинутий, але не закінчився ... До того ж я думаю, що [вся] філософія не може вміщатися в якийсь [закінчений] теоретичний виклад. Теорія має інколи показувати свою недостатність” (Джорджо Агамбен)¹

Джорджо Агамбен

В своєму нарисі під назвою “Джорджо Агамбен: Філософ, який прийшов після”, російський дослідник Сергій Козлов пише: перше, що потрібно знати про Агамбена (1942), це те, що він “вислизає з класифікації”. На ринку сучасних ідей йому вдається існувати без будь-якої прив’язки до модного тренду. Єдиний рекламний маркер, яким змогли позначити Агамбена як французькі так і англо-американські видавці, звучить дуже смішно і дуже невизначено: “найбільш оригінальний філософ сучасної Італії”². Ще в 1998 р. Борис Дубінін, мабуть перший, хто познайомив російськомовні наукові кола³ з італійським філософом, пише, що книги Агамбена ставлять поряд з працями Джанні Ваттімо (1936), Клаудіо Магріса (1939), Массімо Каччарі (1944) і декількох інших авторів, що належать до нової хвилі італійської постструктуралістської і постфеноменологічної філософії культури, яка є впливовою сьогодні не тільки в Європі але і за океаном⁴. Це звісно вірно (але не до кінця, бо більшість останніх праць Агамбена присвячені політичній філософії, а не філософії культури), але теж не дуже переконливо. Приваблива фігура Агамбена ховається за статистичними дефініціями, які дуже добре працюють в масах. Невловимість італійського автора походить від двох факторів. Перший – перетин в працях Агамбена дуже різних ідейних впливів. Другий – схрещення багатьох інтелектуальних інтересів⁵. На виході ми отримуємо автора,

¹ Джорджо Агамбен, “Храбрость лишенных надежды”. Интервью с Агамбеном, взятое в 2012 Жюльеттой Церф / пер. з франц. Валентин Голев. <https://syg.ma/@valentin-golev/dzhordzho-aghambien-khrabrost-lishennykh-nadiezhy> 2.06.2017. Дивись фільм “Останній портрет” (2017).

² Сергей Козлов, “Джорджо Агамбен: Философ, пришедший после,” в *Независимый филологический журнал* 44 (2000), 72.

³ В українському академічному середовищі ідеями Агамбена займається кандидат філософських наук Воронюк Олександр. Дивись розділ “Концтабір, як біополітична парадигма сучасності,” Олександр Воронюк, *Філософія сакрального* (К.: ОРІЄНТИР, 2018). Український дослідник концентрує увагу на одній з ключових тез Агамбена в його проекті Ното Сасер: процес політичного проекту дому модерну формувався навколо екстремальної та абсурдної парадигми концентраційного табору. Агамбен пише, що “саме табір сьогодні, є біополітичною парадигмою Заходу”, а ми всі жінці/нотос сасер. Табір є нотос політичного простору, в якому ми живемо. Більше в: Джорджо Агамбен, “Что такое лагерь?” в *Средства без цели. Заметки о политике* (М.: Гилея, 2015), 43-51.

⁴ Борис Дубин, “Джорджо Агамбен, или Экономика воображаемого” в *Искусство и кино*. 11.11.1998, <<http://kinoart.ru/archive/1998/11/n11-article20>> (10.04.2018).

⁵ Адам Костко і Карло Салзані в своїй останній книзі дуже гарно показують різноманітність філософських ліній в творчості Агамбена. Джерелами для інтелектуальної роботи Агамбена виступають: Аристотель, Вальтер Беньямін, Гі Дебор, Мішель Фуко, апостол Павло, Мартин Гайдегер Карл Шмітт, Ганна Арендт, Данте Алігьєрі, Жиль Делез, Георг Вільгельм Фрідріх Гегель, Франц Кафка, Фрідріх Ніцше, Платон, Барух Спіноза, Теодор Адорно, Жак Деріда, Зігмунд Фрейд, Жак Лакан, Карл Маркс, Антоніо Нерпі, Сімона Вейлі та інші. Adam Kostko and Carlo Salzani, eds., *Agamben's Philosophical Lineage* (Edinburgh, University Press, 2017).

книги якого так відрізняються за стилем та тематикою, що складається враження, що їх писали різні люди. Насправді, книги не суперечать одна одній — вони просто різні⁶.

Джорджо Агамбена справедливо називають “новим філософом”, який розвинув свій власний антропологічний політичний проект “Homo Sacer” (“священна людина”/“сакральна людина”). Він зміг створити унікальний корпус робіт (дев’ять книг)⁷, які принесли йому незрівнянно більший авторитет за кодоном, ніж на батьківщині. Всі його роботи можна поділити на дві категорії: літературно-естетичні та політико-правові. Наприклад, в книзі “Людина без змісту”⁸ Агамбен досліджує різні модальності естетичного судження та взаємовідносини з мистецтвом в західному суспільстві, починаючи з часів стародавньої Греції. В роботі, що присвячена тлумаченню послання апостола Павла до Римлян⁹, він намагається по-новому презентувати месіанізм Павла, особливі відношення цього месіанізму з часом та відповідною йому суб’єктивністю. Він проводить лінію від новозавітного тексту до багатьох відомих текстів та мислителів сучасності, які постають в незвичному світлі — або як нащадки або як противники цього месіанізму. В багатьох своїх роботах Агамбен постає як “теолог, який зачався поміж рядків”. Ось чому Жоель Гейро, перекладач багатьох творів Агамбена французькою мовою, пише, що різноманітність сфер дослідження Агамбена — це лише видимість, а тому доречно розглядати їх, як такі, що зустрічаються одна з одною в межах одної ідейної системи. Скоріш за все слід сприймати ці два аспекти агамбенівського підходу, як дві нерозривно пов’язані сторони одного й того ж самого роду стрічки Мебіусу¹⁰. Ранні роботи Агамбена зосереджені переважно на мові, онтології та естетиці. Однак з початку 1990-х років він почав акцентувати увагу на критиці сучасної політики та способу, в який певні групи всередині суспільства змушені залишатися на межі суспільного життя. За останні чверть століття років Агамбен привернув увагу до себе, розвиваючи свою багатотомну роботу “Homo Sacer”. В серії книг на перший план виходить соціальне становище сучасної людини,

⁶ Козлов, 72.

⁷ Книги в серії Homo Sacer виходили не по порядку, що часто плутало читачів. В серії існували декілька прогалин, які з часом були доповнені. Сьогодні проект Homo Sacer включає в себе дев’ять книг (деякі з яких перекладені російською мовою) і виглядає так: *Homo Sacer. Суверенная власть и голая жизнь* (Homo Sacer I); *Homo Sacer: Чрезвычайное положение*. (М.: Европа, 2011) (Homo Sacer II. Частина 1); *Stasis: Civil War as a Political Paradigm* (Stanford: Stanford University Press, 2015) (Homo Sacer II. Частина 2); *The Sacrament of Language: An Archaeology of Oath* (Stanford: Stanford University Press, 2010) (Homo Sacer II. Частина 3); *Царство и Слава. К теологической генеалогии экономики и управления* (М.: Издательство Института Гайдара, 2018) (Homo Sacer II. Part 4); *Opus Dei: An Archaeology of Duty* (Stanford: Stanford University Press, 2013) (Homo Sacer II. Частина 5); *Homo Sacer. Что остается после Освенцима: архив и свидетель* (М.: Европа, 2012) (Homo Sacer III); *The Highest Poverty: Monastic Rules and Form-of-Life* (Stanford: Stanford University Press, 2013) (Homo Sacer IV. Частина 1); *The Use of Bodies* (Stanford: Stanford University Press, 2016) (Homo Sacer IV. Частина 2) <<https://www.goodreads.com/series/120863-homo-sacer>> (10.05.2018).

⁸ Джорджо Агамбен, *Человек без содержания* (Москва: Новое литературное обозрение, 2018).

⁹ Джорджо Агамбен, *Оставшееся время: Комментарий к Посланию к Римлянам* (Москва: Новое литературное обозрение, 2018).

¹⁰ Жоель Гейро, “Предисловие к русскому изданию,” в Джорджо Агамбен. *Что такое повелевать?* (Москва: GRUNDRISSE, 2013), 9.

яке все більше і більше зводиться до біологічного існування в чистому вигляді, до голого життя чи то в результаті дії біовлади чи широкого розповсюдження надзвичайного стану.

Девід Вест в своїй “Континентальній філософії” записує Агамбена в ряди так званого “радикального відступлення” в сторону політичного, до якого відносять Філіпа Лаку-Лабарта (1940-2007), Жан-Люка Нансі (1940), Славоя Жижека (1949) та Алена Бадью (1937). Всі вони підтримували можливу радикальну політичну альтернативу тій моделі ліберальної, капіталістичної, а сьогодні і культурної демократії, яка переважає на Заході¹¹. Джон Мілбанк (1952) відносить Агамбена до секулярних лівих, вважаючи і свою книгу “Теологія і соціальна теорія” наближеною більш до ідей цих мислителів, ніж до конструкцій трансцендентальної відмінності (*difference*)¹². Мілбанк вважає, що позиція Агамбена невпевнено хитається десь посередині між християнством та пост-гуманізмом. Агамбен, пише Мілбанк, не позиціонує себе як християнина, але і не відкидає його, бо відкидання християнства неминуче відкриває двері до пост-гуманізму¹³.

Більшою мірою книги Агамбена обертаються навколо таких тем як естетика, релігія, політика, закон, етика, право, теологія, поезія, література, лінгвістична теорія, філософія, історія, культурологія, кіно, візуальне мистецтво. Перетин кордонів і розмивання горизонту – це те, чим постійно займається Агамбен. Сам автор в житті перетнув багато різноманітних культурних ландшафтів, викладаючи або займаючись дослідженням в Дюссельдорфському університеті ім. Генріха Гейне, в Каліфорнійському університеті Берклі, в Північно-західному університеті в Іллінойсі, в Інституті Варбурга в Лондоні, а також у себе на батьківщині в Італії в університетах Мачерати, Верони та Венеції, де він зараз і працює. Агамбен також обіймав посаду в Міжнародному філософському коледжі в Парижі, де тісно співпрацював з Дерріда та Ліотаром. Сьогодні окрім всіх своїх зобов’язань він викладає в Європейському університеті міжнародних досліджень в Саас-Фе в Швейцарії. Першою освітою Агамбена було право, другою стала філософія. Його дипломна робота присвячена творам французького філософа Симони Вейль (1909-1943)¹⁴. В 1966 та 1968 роках він бере участь в семінарах Мартина Гайдеггера (1989-1976), які проходили у французькій Ле-Торі Агамбен ретельно познайомився з політичною філософією Ганни Арендт (1906-1975), до ідей якої, він постійно звертається при вивченні теми прав людини. В 1978 році він готує до друку повний переклад італійською мовою творів Вальтера Беньяміна (1892-1940). Сьогоднішня популярність Агамбена пов’язана з низкою етичних та політичних праць, які були опубліковані в 1990-ті роки і пізніше. Прикладом може бути невеличка збірка

¹¹ Дэвид Уэст, *Континентальная философия. Введение* (М.: Издательский дом ДЕЛО, 2015), 374.

¹² John Milbank, *Theology and Social Theory. Beyond Secular Reason. Second edition* (Oxford: Blackwell Publisher, 2006), xx.

¹³ John Milbank, *Beyond Secular Order. The Representation of Being and the Representation of the People* (Chichester: Wiley Blackwell, 2013), 15.

¹⁴ Сімона Вейль (1909-1943) – французький філософ, християнський містик і суспільна активістка. Українською мовою виходила книга: Сімона Вейль. *Укорінення. Лист до клірика* (Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 1998).

“Що сучасно?”, яка кілька років тому вийшла в українському видавництві “Діх і Літера”. Автор розкладає по полицках похмуру, а місцями і апокаліптичну, картину політичної природи західного модерну. Три нариси, хоча і присвячені різній проблематиці, є важливими, хоча б з тієї причини, що передають інтуїції мислення автора в доступному безпосередньому сприйняттю форматі – формі есе.¹⁵

Методологія

В контексті різноманітної тематики книг Агамбена, Козлов згадує про класифікацію, яку, в свій час, запровадив англійський філософ Ісайя Берлін (1909-1997). Щоб зрозуміти методологію Агамбена, зупинимося на цій класифікації більш детально. Своє есе “Їжак і лис” (1951) Берлін починає наступною фразою: “серед фрагментів грецького поета Архілоха є рядок, в якому є такий рядок: “Лис знає багато секретів, а їжак один, але найголовніший”. Берлін пише, що вчені по різному тлумачать цей, не дуже чіткий за сенсом уривок, який описує, що лис, при всій своїй хитрощі, не зможе впоратися з єдиним оборонним трюком їжака. Однак, якщо сприйняти цю фразу образно, то в неї можна вкласти сенс, який показує різницю між всіма письменниками, мислителями і всіма людьми в більш широкому сенсі. Деякі з нас, “все і вся” співвідносять з однією більш менш послідовною і чітко вираженою системою, виходячи з якої ми сприймаємо світ, мислимо, відчуваємо. В такому разі все ґрунтується на єдиному універсальному, всеохоплюючому принципі, який задає сенс всьому, про що ми говоримо і що робимо. Інші в змозі займатися одночасно багатьма предметами, які, дуже часто, не мають один до одного ніякого дотику, а подекуди навіть суперечать один одному, або пов’язані між собою лише *de facto*, в силу ситуативних психологічних або фізіологічних причин, не маючи при цьому одного єдиного морального чи естетичного підґрунтя. Ісайя Берлін робить висновок: “між такими людьми лежить прірва”. Останні здійснюють вчинки, пестують ідеї, проживають життя, скоріш відцентрове, ніж центр-спрямоване; їх думки розкидані, розсіяні, і працюють такі люди зразу на декількох рівнях, схоплюючи сутність неймовірно великого пласту розрізаних переживань та предметів, не намагаючись усвідомлено або не усвідомлено пристосувати кожен такий предмет або виключити його з загальної, всеосяжної, іноді суперечливої та неповної, і навіть фанатичної, але єдиної внутрішньої системи бачення.

Отже пише Берлін, перший тип інтелектуальної та творчої постаті зветься їжаком а другий – лисицею. До першої категорії, Берлін відносить Данте, а до другої Шекспіра. Платон, Лукрецій, Паскаль, Гегель, Достоевський, Ніцше, Ібсен, Пруст, в якійсь мірі їжаки. Геродот, Аристотель, Монтень, Еразм, Мольєр, Гете, Пушкін, Бальзак, Джойс – лисиці¹⁶. Ганна Арендт до лисиці відносить свого вчителя Гайдеггера¹⁷. Більш того, вона пише, що “зрештою, відомо, що час від часу всі

¹⁵ Джорджо Агамбен. *Что современно?* (Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2012).

¹⁶ Ісайя Берлін, “Ёж и лиса” в *История свободы*. Россия (М.: Новое литературное обозрение, 2014), 183-184.

¹⁷ Ханна Арендт, “Хайдеггер-лис” в *Опыты понимания, 1930-1954. Становление, изгнание и тоталитаризм*, (Москва: Издательство института Гайдара, 2018), 592-593.

лисиці, незважаючи на свою хитрість, потрапляють в пастки”¹⁸. Сучасний російський політичний філософ Олександр Павлов, пише про Ганну Арендт, як про лисицю. Перераховуючи різноманітні книги німецько-американської авторки, він зазначає, що вона, розмірковуючи про політику, цікавилася цілковито різними феноменами¹⁹. Її інтереси рухалися від Августина до К’еркегора, від Кафки до гарячих питань сучасності. В той час, як політичні теоретики будували свої концепції, зверталися до історії ідей, таврували суспільство попиту, Арендт пропонувала філософські коментарі до актуальних проблем, намагаючись висловити свою думку по самим хвилюючим темам: нацизму, комунізму, революції, атомній бомбі, насиллю, тощо²⁰.

Беручи до уваги класифікацію “лиса-їжак”, можна сказати, що методологія Агамбена відноситься до типу лисиці. Книги Агамбена, від мови та поезії до Аушвіцу та нарративу про Понтія Пілата, мають свою власну логіку. Якщо прослідкувати за його працями, то він, зазвичай, починає обговорення тієї чи іншої теми з будь-якого місця. Будучи спадкоємцем Гайдегера, Беньяміна і Фуко (1926-1984), Агамбен з тих філософів, для яких читання – головний метод мислення, а будь-яке знання є інтерпретацією. Його критично-політичний проект “*Homo Sacer*” дозволяє йому знайти особливі способи погляду на велику кількість речей та феноменів: від економіки та юриспруденції до теології та мистецтва. Читати Агамбена важко, бо він перестрибує з теми на тему, вдається до аналогій, наводить необов’язкові етимології. У його творчості можна побачити своєрідний експресіонізм, який скоріше створює загальний настрій, ніж розвиває послідовне вчення. Іншими словами, Агамбен скоріше надає перевагу інтелектуальній розмові, ніж академічному підручнику.

Вступ до критико-політичного проекту “*Homo Sacer*”

Зосередимося на основних моментах книги Агамбена “*Homo Sacer: суверенна влада і голе життя*”. Як і весь критико-політичний проект “*Homo Sacer*”, книгу можна вважати класичною працею епохи постмодерну, що присвячена вивченню природи біополітичної влади в сучасну і постсучасну епоху. Вважається, що книга була відповіддю на працю одного з найбільш серйозних французьких філософів ХХ ст. Алена Бадью (1937) “*Етика*” (1993),²¹ в якій такі фетиші інтелігентської свідомості, як “Інший”, “життя після Освенцима”, захист пригноблених меншин, відмінність, Левінас, ГУЛАГ – ставляться Бадью під великий знак питання²². В іншій книзі проекту *Homo Sacer*, “Що залишається після Освенцима: архів і свідок” (1998) Агамбен виступить картографом нової етичної території. Міркуючи про Освенцим, він бачить своєю метою переглянути деякі терміни, за допомогою

¹⁸ Там само, 592.

¹⁹ Олександр Павлов, “Арендт-лиса” в Ханна Арендт. *Опыт понимания, 1930-1954. Становление, изменение и тоталитаризм* (Москва: Издательство института Гайдара, 2018). 7-24.

²⁰ Там само, 19.

²¹ Ален Бадью, *Етика. Нарис про розуміння зла* (Київ: Комубук, 2016).

²² Алексей Дванов, “Некошерная “Этика” Алена Бадью” в *Русский Журнал*. 11.02.2007. <<http://www.russ.ru/layout/set/print/Kniga-nedeli/Nekoshernaya-Etika-Alena-Bad-yu>> (21.04.2018.)

яких фіксується цей головний урок століття, так що деякі слова вийдуть з ужитку, а інші стануть розумітися інакше. В книзі обґрунтовується, що практично жодний етичний принцип, який сучасність, як їй здавалося, могла визнати чинним, не витримав головного випробування – *Ethica more Auschwitz demonstrate*²³.

Проект "Homo Sacer", який носить метафізичний, антропологічний та політичний характер і показує апокаліптичну картину політичної природи західного модерну, насправді є теологічним проектом, бо займається питанням суверенної влади, яка не дозволяє відійти на "безпечну" відстань від історичних монотеїстичних традицій до якої предмет суверенної влади має пряме відношення. Це саме та онтологічна традиція Заходу, яку намагався подолати його вчитель Гайдеггер. Те, що Фуко би назвав "критичною онтологією самих себе". На відміну від Карла Шмітта, Агамбен знаходить в теології справжній фундамент сучасної політики. В одному інтерв'ю Агамбен зазначає, що всі сучасні суспільства, які претендують на світськість, керуються секуляризованими теологічними поняттями, які будучи не до кінця осмисленими, впливають ще більш сильніше²⁴. В роботі, яка присвячена посланню до Римлян апостола Павла, він стверджує, що сучасний світ не є десакралізованим, а навпаки, сакралізованим настільки, що ніяка річ не може бути вилучена з нього і профанована²⁵. Отже, автор розмиває кордони між секулярним та несекулярним і ставить під питання саму можливість жорсткого розведення секулярної і несекулярної політики. Питання віри, поклику та заповіту в його роботах знаходять світське звучання. Сам Агамбен не одноразово відсилає свого читача в часи, які передували розведенню релігії та політики і права²⁶.

В проекті "Homo Sacer" Агамбен аналізує суверенну владу, яка тісно пов'язана з релігійними структурами західного монотеїзму – "солянці", яка домінувала в західних політичних структурах протягом багатьох століть²⁷. Для Агамбена важливим є саме християнство, бо як традиція воно хитається між: 1) суверенної парадигмою – Бог, як чистий акт або суверен, який не зв'язаний жодним іншим законом, крім своєї верховної влади і чие існування (буття) не обмежене існуванням когось (або чогось) іншого, – та 2) іншим життям, яке одного разу прийняло іншу форму (втїлилося) в цьому світі, але завжди підтримувало зв'язок, який не дає повністю злитися або обожнитися з цим світом. Постаць Христа існує в парадигмі Агамбена як шлях розуміння божественної економіки, або 1) взаємовідношення між Богом, який просто існує (повністю та остаточно не зв'язаний потребою або дією), та 2) певним життєвим шляхом²⁸. В книзі "Царство і слава" Агамбен розглядає всю християнську епоху, як єдиний ідеологічний континуум, в лоні якого

²³ Агамбен. *Homo Sacer. Что остается после Освенцима: архив и свидетель*.

²⁴ Агамбен. Храбрость лишенных надежды.

²⁵ Альберт А. Саркисянц, "Десекуляризация или "опустошение" теологи? Рецензия на книгу: Agamben G. (2005) *The Time That Remains. A Commentary on the Letter to the Romans*, Stanford: Univerity Press" в *Социология власти*. Том 29. № 2 (2017), 243.

²⁶ Там само, 250.

²⁷ Colby Dickson, *Agamben and Theology* (London: T&T Clark, 2011), 62.

²⁸ Claire Colebrook & Jason Maxwell, *Agamben* (Cambridge: Polity, 2016), 80.

відбувається становлення влади в формі економіки тобто управління людьми²⁹. Намагаючись збагнути істинні основи влад на Заході, потрібно звернутися до перших століть християнства, особливо, дослідити історію розробки догмату про триєдину природу Бога в формі *ойкономії*³⁰.

Агамбен, який отримав освіту в сфері лінгвістичної теорії, починає книгу з розгляду різниці між двома грецькими словами “*bios*” та “*zoe*”. Згідно з Фуко, вважає Агамбен, підходячи до археологічного розбору будь-якого юридичного терміну або теологічної проблеми, потрібно починати з досконалого філологічного аналізу, в ході якого потрібно звертається до античних (грецьких або латинських) джерел, бо саме в мові відбиваються ті відмінні риси суверенної влади та надзвичайного стану, які, наприклад, необхідно дослідити³¹. Агамбен пробирається крізь історію формування концептуальних понять через дослідження слів/термінів. Той факт, що ми використовуємо той чи інший термін в сучасному світі, ще не гарантує того, що ми правильно фіксуємо його значення. Відслідковуючи етимологію або походження терміну, наприклад з латинської мови, Агамбен демонструє, як наш досвід в минулому вмівав безліч припущень та застосувань, в деяких випадках вже забутих, в деяких все ще активних значень того чи іншого терміну. Праця Агамбена знакова через генеалогію та філологію, як спробу схопити ті чи інші концепти, детально розглядаючи їх розвиток – як структурно так і лінгвістично протягом цілого історичного періоду³².

У проекті Агамбена *Zoe* позначає сам факт життя, загальний для всіх живих істот (тварин, людей чи богів), а *bios* вказує на правильний спосіб життя чи форму життя індивіда або групи³³. В античному світі просте (голе) природне життя було виключене з *polis*, в якості ж життя, воно було обмежене лише репродуктивною функцією, а отже простором *oikos* (будинок, житло). Лише на зорі Нового часу, пише Фуко, природне життя починає включатися в механізми та розрахунки державної влади та політика трансформується в біополітику. “Протягом тисячоліть людина залишалася тим, чим вона була до Аристотеля: живою твариною, яка в змозі, окрім того, до політичного життя; сучасна людина – це тварина, в політиці якої її життя ставиться під питання”³⁴. Відомо, що з 80-х років ХХ ст. увага науковців починається фокусуватися на переході від “територіальної Держави” до “Держави населення”, в разі чого біологічне життя та здоров’я нації стрімко набирає все більшого значення, як предмет уваги суверенної влади. Поступово біологічне життя перетворюється в центр сучасної політичної влади, яка тепер неухильно трансформується у “владу людей”³⁵.

²⁹ Дарья Фарафонова, “Джорджо Агамбен. Язык философии и философия языка” в Джорджо Агамбен. *Царство и слава* (М.: Издательство института Гайдара, 2018), 489.

³⁰ Там само, 496.

³¹ Гейро, 11.

³² Alex Murray, *Giorgio Agamben* (London: Routledge, 2010), 29, 64.

³³ Агамбен. *Ното Сасер. Суверенная власть и голая жизнь*, 8.

³⁴ Мишель Фуко, *Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет* (М.: Касталь, 1996), 248.

³⁵ Агамбен, *Ното Сасер. Суверенная власть и голая жизнь*, 10.

Найбільш вирішальною подією сучасності, за Агамбеном є вхід *zoe* в сферу *polis* – політизація голого життя, яка знаменує собою радикальну трансформацію політико-філософських категорій античної думки³⁶. Сьогодні голе життя (*nuda vita*), як первинний політичний елемент і кордон, бар'єр між природою і культурою виходить на перший план, належачи самій структурі держави і стаючи земною підвалиною його легітимності та суверенності³⁷. Народження "нового" через поєднання політичного та економічного лексикону, витoki якого ведуть до часів появи еллінізму, відображає поступове злиття аж до моменту неможливості розрізнити між публічним та приватним, *полісом* та *ойкосом*, стає передумовою народження того явища, яке Фуко, а за ним і Агамбен визначають, як біополітика³⁸.

В роботах Фуко та Беньяміна, які є предтечами Агамбена, ми бачимо вирішальну відмову від традиційного методу, збудованого на юридично-інституціональних моделях підходу до проблеми влади (визначення суверенної влади, теорія Держави) на користь аналізу тих методів, завдяки яким влада проникає в тіла підданих та їх форми життя³⁹. Таким чином, Агамбен намагається розкрити політичний сенс чистого буття. Він пише, що досягнувши межі чистого буття, метафізика (мислення) переходить в політику (в реальність). Аналогічним чином політика вступає в область теорії на порозі голого життя⁴⁰. *Homo Sacer* є спробою довести неможливість розділення *zoe* від *bios*, приватної та публічної сфер⁴¹. Замість того, щоб апелювати до постсекулярного "повернення до релігії" або закликати до повного відкидання релігійної традиції (що для деяких є двома сторонами однієї і тієї самої монети), Агамбен намагається дійти до коренів релігійних ритуалів та вчень, основ людської природи. Саме тому, він повертається до механізму жертвоприношення, який історично був переплетений з народженням спільноти і індивідуальної ідентичності. Досліджуючи логіку суверенної влади, Агамбен вказує на парадокс, який полягає в тому, що суверен в той же час перебуває всередині і за межами правової системи. Суверен володіє законною владою призупиняти дію закону, ставити себе поза законом⁴². Парадоксом є межа життєвого кордону, на якому життя є одночасно і всередині правового порядку і поза його межами. Саме ця межа і є місцем суверенної влади⁴³.

Під *sacer* слід розуміти і того, хто є святим і проклятим⁴⁴. Ця, не зовсім зрозуміла, категорія є ключем до розуміння суверенної держави. Держава вилучає людське життя зі сфери божественного права та покарання, але з тієї причини, що громадяни, які включені в зону його опіки, виставляються, якщо користуватися мовою

³⁶ Там само, 11.

³⁷ Там само, 162.

³⁸ Фарафонова, 497.

³⁹ Агамбен, *Homo Sacer. Суверенная власть и голая жизнь*, 11.

⁴⁰ Там само, 232.

⁴¹ Там само.

⁴² Там само, 22.

⁴³ Там само, 38.

⁴⁴ Там само, 102.

Агамбена, в якості “голого життя”⁴⁵. Голе життя відноситься саме до життя *homo sacer*. *Homo sacer* – це людина, на яку має впасти прокляття. Це той, кого можна вбити але не можна принести в жертву⁴⁶. Це відкинутий, відсторонений, табуований, небезпечний індивідуум. Спочатку цей термін позначав людину, яка виключена з області профаного, але непосвячену нікому божеству і яку іноді називають “священною”, а іноді “проклятою – в залежності від обставин”⁴⁷. Латинським терміном *sacer* позначається саме такий предмет чи таку людину. Людину, до якої не можна доторкнутися, не осквернивши її або не осквернивши себе⁴⁸. Під *sacratio* потрібно розуміти подвійне виключення: як з *ius humanum* так і з *ius divinum*, як з релігійного так і з профанного⁴⁹. Саме через це, вбивство *homo sacer* не може бути визначене ані як жертвоприношення, ані як вбивство, ані як виконання вироку, ані як святотатство. Залишаючись поза межами будь яких встановлених форм божого або людського правосуддя, воно відкриває для нас особливу сферу людської дії – ані сакральну, ані профану⁵⁰. Стан людини є винятком за своєю природою носить назву “надзвичайного стану”. У всі часи цей серединний стан позначався по різному: в античності як “політична істота”, в середньовіччі як “людина, що подорожує”, “цікава тварина” у Ніцше і “ось-буття” у Гайдегера. Це інтер-зона, проміжна зона, між-буттям⁵¹.

Таким чином, область політичного, за Агамбеном, формується через посередництво подвійного виключення, тобто взаємного проникнення профанного в сферу релігійного та релігійного в сферу профанного, що формує зону, в якій неможливо зробити розмежування між жертвоприношенням та вбивством. Областю суверенного рішення, пише Агамбен, слід вважати ту область, в якій можна вбити, не вчиняючи при цьому злочин і не здійснюючи при цьому жертвоприношення⁵². Тут ми входимо в зону де нема відмінності між релігійним та профанним, в область, яка лежить за межами божого та людського.

В книзі “Відкрите. Людина і тварина” Агамбен пише, що будь яке нове формулювання природи божественного, призводить до нового формулювання і людського⁵³.

Таким чином, можна зазначити, що політичний проект Агамбена є критикою всієї західної традиції та її глибинних структур: мови, естетики, етики, політики та онтології, які зливаються у всеохоплюючу “деактивацію” традиції. Саме це і є

⁴⁵ Уест, 382.

⁴⁶ Агамбен, *Homo Sacer, Суверенная власть и голая жизнь*, 16.

⁴⁷ Там само, 102.

⁴⁸ Там само, 103.

⁴⁹ Там само, 106.

⁵⁰ Там само, 107.

⁵¹ Александр Погребняк, “Джорджо Агамбен о тайне экономики (послесловие к рускому переводу “Царства и Слава”” в Джорджо Агамбен, *Царство и слава* (М.: Издательство институт Гайдара, 2018), 516.

⁵² Агамбен, *Homo Sacer, Суверенная власть и голая жизнь*, 108.

⁵³ Джорджо Агамбен, *Человек и животное* (М.: РГГУ, 2012), 27-30.

метою археологічного (або генеалогічного) методу, за яким археологія досліджує традицію на момент "феноменологічного виникнення"⁵⁴.

Висновки

Розумінню калейдоскопу тем (в тому числі і тих, яких я не торкнувся в статті) першого тому проекту "Homo Sacer" передують знайомство з такими значущими для автора контекстами його думки, як філософія суб'єкта в граничних обставинах (включаючи концепції біовлади і біополітики у Мішеля Фуко) та можливість моралі в цих умовах (нове обґрунтування етики); філософія месіанізму, есхатології та апокаліптики в ХХ столітті (Ф. Розенцвейг, Г. Шолем, В. Беньямін, Я. Таубес); власне історичний матеріал про Шоа і табори смерті, що представлений в'язнями, які вижили (П. Леві, В. Франкл, Ж. Америк, Р. Антельм, Г. Лангбайн, Е. Візель, Б. Беттельхайм) і систематизований дослідниками власний досвід ("Есесівська держава" О. Когона і "Концентраційний світ" Д. Руссе, потім – "Ейхман в Єрусалимі" Ганни Арендт, ще пізніше – "Шоа" К. Ланцмана, "Знищення європейського єврейства" Р. Хільберга, "Терор як порядок" В. Софоського, "Модерна епоха і Голокост" З. Баумана)⁵⁵.

В останні роки Джорджо Агамбен став однією з ключових і найбільш обговорюваних фігур в академічній сфері. Вплив Агамбена поширився за рамки вузької межі академії. Його проект "Homo Sacer", розширюючи дослідження парадигм, що лежать в основі Західної ідеї суверенітету, пропонує радикальну та свіжу критику системи права та держави, аналізує нашу участь у боротьбі проти війни, недосконалої системи кримінального судочинства, механізмів пригнічення і несправедливості⁵⁶. І якщо сам Агамбен мовчить щодо таких тем, як раса, сексуальність, етнічність, зміна клімату а також найвищі прояви неоліберального капіталізму, і більше фокусується на темі людини та тварини, то уважні читачі звертаються до текстів Агамбена за допомогою в питаннях раси та сексуальності (якщо не гендеру), людських прав (незалежно від того, що сам Агамбен діагностує критику цього терміну) та колоніалізму⁵⁷.

Агамбен говорить, що його "справа" в філософії є продовженням роботи улюблених авторів з того місця, на якому їх думка обірвалася або виявилася недостатньо повною і не до кінця продуманою⁵⁸. Він хоче сказати нам, що метод народжується тільки після застосування в дії тієї чи іншої істини. Метод завжди є *post hoc* справою. Свій проект він розглядає, як такий, що не завершується. Проект має майбутнє тільки завдяки тим, хто приєднується і розвиває його, так само, як

⁵⁴ Kostko, 4.

⁵⁵ Борис Дубин, "Что остается от Аушвица. Архив и свидетельство" в *Отечественные записки*. Выпуск журнала № 4 (43) 2008. <<http://www.strana-oz.ru/2008/4/chto-ostaetsya-ot-aushvica-arhiv-i-svidetelstvo>> (20.04.2018).

⁵⁶ "Физиология блаженных" в Джорджо Агамбен, *Человек и животное* (М.: РГГУ, 2012), 27-30.

⁵⁷ Colebrook, 91.

⁵⁸ Алексей Пензин, "Профанация профанаторов, или Джорджо Агамбен на Московской биеннале" в *Художественный Журнал*. № 65-66, 2007. <<http://moscowartmagazine.com/issue/26/article/453>> (07.05.2018).

це робить Агамбен, завдяки джерелам, на які він спирається. Простіше кажучи, автор запрошує нас читати його праці так, як він сам читає себе, закликаючи нас залишити його книгу, як тільки ми знайдемо ідею про те, у що цей проект може ще вилитися⁵⁹.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Agamben Giorgio. *Opus Dei: An Archaeology of Duty*. Stanford: Stanford University Press, 2013.
- Agamben Giorgio. *Stasis: Civil War as a Political Paradigm*. Stanford: Stanford University Press, 2015.
- Agamben Giorgio. *The Highest Poverty: Monastic Rules and Form-of-Life*. Stanford: Stanford University Press, 2013.
- Agamben Giorgio. *The Sacrament of Language: An Archaeology of Oath*. Stanford: Stanford University Press, 2010.
- Agamben Giorgio. *The Use of Bodies*. Stanford: Stanford University Press, 2016.
- Colebrook Claire, Jason Maxwell. *Agamben*. Cambridge: Polity, 2016.
- Dickson Colby. *Agamben and Theology*. London: T&T Clark, 2011.
- Kostko Adam and Carlo Salzani, eds. *Agamben's Philosophical Lineage*. Edinburgh, University Press, 2017.
- Milbank John. *Beyond Secular Order. The Representation of Being and the Representation of the People*. Chichester: Wiley Blackwell, 2013.
- Milbank John. *Theology and Social Theory. Beyond Secular Reason. Second edition*. Oxford: Blackwell Publisher, 2006.

BIBLIOGRAPHY

- Agamben Giorgio. *Opus Dei: An Archaeology of Duty*. Stanford: Stanford University Press, 2013.
- Agamben Giorgio. *Stasis: Civil War as a Political Paradigm*. Stanford: Stanford University Press, 2015.
- Agamben Giorgio. *The Highest Poverty: Monastic Rules and Form-of-Life*. Stanford: Stanford University Press, 2013.
- Agamben Giorgio. *The Sacrament of Language: An Archaeology of Oath*. Stanford: Stanford University Press, 2010.
- Agamben Giorgio. *The Use of Bodies*. Stanford: Stanford University Press, 2016.
- Colebrook Claire & Jason Maxwell. *Agamben*. Cambridge: Polity, 2016.
- Dickson Colby. *Agamben and Theology*. London: T&T Clark, 2011.
- Kostko Adam and Carlo Salzani, eds. *Agamben's Philosophical Lineage*. — Edinburgh, University Press, 2017.
- Milbank John. *Beyond Secular Order. The Representation of Being and the Representation of the People*. Chichester: Wiley Blackwell, 2013.
- Milbank John. *Theology and Social Theory. Beyond Secular Reason. Second edition*. Oxford: Blackwell Publisher, 2006.

---

⁵⁹ Kostko, 311.

- Murray Alex. *Giorgio Agamben*. London: Routledge, 2010.
- Агамбен Джорджо. *Ното Сасер: Чрезвычайное положение*. М.: Европа, 2011.
- Агамбен Джорджо. "Храбрость лишенных надежды". Интервью с Агамбеном, взятое в 2012 Жульеттой Церф, пер. з франц. Валентин Голев. <https://syg.ma/@valentin-golev/dzhordzho-aghambien-khrabrost-lishiennykh-nadiezhdy>. (2.06.2017).
- Агамбен Джорджо. "Что такое лагерь?" *Средства без цели. Заметки о политике*. М.: Гилея, 2015, 43 – 51
- Агамбен Джорджо. *Ното Сасер. Суверенная власть и голая жизнь*. М.: Европа, 2011.
- Агамбен Джорджо. *Ното Сасер. Что остается после Освенцима: архив и свидетель*. М.: Европа, 2012.
- Агамбен Джорджо. *Оставшееся время: Комментарий к Посланию к Римлянам*. Москва: Новое литературное обозрение, 2018.
- Агамбен Джорджо. *Царство и Слава. К теологической генеалогии экономики и управления*. М.: Издательство института Гайдара, 2018.
- Агамбен Джорджо. *Человек без содержания*. М.: Новое литературное обозрение, 2018.
- Арендт Ханна. "Хайдеггер-лис." *Опыты понимания, 1930-1954. Становление, изгнание и тоталитаризм*. М.: Издательство института Гайдара, 2018, 592-593.
- Бадью Алэн. *Этика. Нарис про розуминня зла*. Київ: Комубук, 2016.
- Murray Alex. *Giorgio Agamben*. London: Routledge, 2010.
- Agamben Dzhordzho. *Homo Sacer: Chrezvyuchainoe polozhenie*. М.: Европа, 2011.
- Agamben Dzhordzho. "Khrabrost' lishennykh nadezhdy". Interv'iu s Agambenom, vziatoe v 2012 Zhul'ettoi Tserf / per. z frants. Valentin Golev. <https://syg.ma/@valentin-golev/dzhordzho-aghambien-khrabrost-lishiennykh-nadiezhdy>. (2.06.2017).
- Agamben Dzhordzho. "Chto takoe lager'?" 43 – 51 // *Sredstva bez tseli. Zametki o politike*. М.: Gileeia, 2015.
- Agamben Dzhordzho. *Homo Sacer. Suverennaia vlast' i golaia zhizn'*. М.: Европа, 2011.
- Agamben Dzhordzho. *Homo Sacer. Chto ostaetsia posle Osventsima: arkhiv i svidetel'*. М.: Европа, 2012.
- Agamben Dzhordzho. *Ostavsheesia vremia: Kommentarii k Poslaniuu k Rimlianam*. М.: Novoe literaturnoe obozrenie, 2018.
- Agamben Dzhordzho. *Tsarstvo i Slava. K teologicheskoi genealogii ekonomiki i upravleniia*. М.: Izdatel'stvo instituta Gaidara, 2018.
- Agamben Dzhordzho. *Chelovek bez sodержaniia*. М.: Novoe literaturnoe obozrenie, 2018.
- Arendt Khanna. "Khaidegger-lis". Khanna Arendt. *Opyty ponimaniia, 1930-1954. Stanovlenie, izgnanie i totalitarizm*. М.: Izdatel'stvo instituta Gaidara, 2018, 592-593
- Bad'iu Alen. *Etika. Naris pro rozuminnia zla*. Київ: Komubuk, 2016.

- Берлин Исаяя. “Ёж и лиса.” *История свободы. Россия*, М.: Новое литературное обозрение, 2014.
- Вейль Сімона. *Укорінення. Лист до клірика*. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 1998.
- Воронюк Олександр. “Концтабір, як біополітична парадигма сучасності.” Олександр Воронюк. *Філософія сакрального*, 232-246. К.: ОРІЄНТИР, 2018.
- Гейро Жоель. “Предисловие к русскому изданию.” Джорджо Агамбен. *Что такое повелевать?* М.: GRUNDRISSE, 2013, 7-13.
- Дванов Алексей. “Некошерная “Этика” Алена Бадью”. *Русский Журнал*. 11.02. 2007. <http://www.russ.ru/layout/set/print/Kniga-nedeli/Nekoshernaya-Etika-Alena-Bad-yu>. (21.04.2018).
- Дубин Борис. “Джорджо Агамбен, или Экономика воображаемого.” *Искусство и кино*. 11.11.1998. <http://kinoart.ru/archive/1998/11/n11-article20>. (10.04.2018).
- Дубин Борис. “Что остается от Аушвица. Архив и свидетельство”. *Отечественные записки* 4 (2008).
- Козлов Сергей. “Джорджо Агамбен: Философ, пришедший после.” *Независимый филологический журнал* 44 (2000): 72-74.
- Павлов Александр. “Арендт-лиса.” Ханна Арендт. *Опыты понимания, 1930-1954. Становление, изгнание и тоталитаризм*. М.: Издательство института Гайдара, 2018, 7-24.
- Пензин Алексей. “Профанация профанаторов, или Джорджо Агамбен на Московской биеннале.” *Художественный Журнал* 65-66 (2007): 7-24.
- Berlin Isaiia. “Ezh i lisa.” *Istoriia svobody. Rossiia*. М.: Новое литературное обозрение, 2014.
- Veil’ Simona. *Ukorinennia. List do klirika*. Kiiv: DUKH I LITERA, 1998.
- Voroniuk Oleksanr. “Kontstabil, iak biopolitichna paradigma suchasnosti’.” Oleksandr Voroniuk. *Filosofiiia sakral’nogo*. К.: ORIENTIR, 2018, 232-246.
- Geiro Zhoel’. “Predislovie k russkomu izdaniiu.” Dzhordzho Agamben. *Chto take povelevat’?* М.: GRUNDRISSE, 2013, 7-13.
- Dvanov Aleksei. “Nekoshernaia “Etika” Alena Bad’iu.” *Russkii Zhurnal*. 11.02. 2007. <http://www.russ.ru/layout/set/print/Kniga-nedeli/Nekoshernaya-Etika-Alena-Bad-yu>. (21.04.2018).
- Dubin Boris. “Dzhordzho Agamben, ili Ekonomika voobrazhaemogo.” *Iskusstvo i kino*. 11.11.1998. <http://kinoart.ru/archive/1998/11/n11-article20> (10.04.2018).
- Dubin Boris. “Chto ostaetsia ot Aushvitsa. Arkhiv i svidetel’stvo.” *Otechestvennye zapiski*. Vypusk zhurnala № 4 (43) 2008. <http://www.strana-oz.ru/2008/4/chto-ostaetsya-ot-aushvica-arhiv-i-svidetelstvo> (20.04.2018).
- Kozlov Sergei. “Dzhordzho Agamben: Filosof, prishedshii posle”. *Nezavisimyi filologicheskii zhurnal* № 44 za 2000 g., 72-74.
- Pavlov Aleksandr. “Arendt-lisa”. *Opyty ponimaniia, 1930-1954. Stanovlenie, izgnanie i totalitarizm*. М.: Izdatel’stvo instituta Gaidara, 2018, 7-24.
- Penzin Aleksei, “Profanatsiia profanatorov, ili Dzhordzho Agamben na Moskovskoi

- Погребняк Александр. "Джорджо Агамбен о тайне экономики (послесловие к рускому переводу "Царства и Слава)". Джорджо Агамбен. *Царство и слава*. М.: Издательство институт Гайдара, 2018, 512-542.
- Саркисянц Альберт А. "Десекуляризация или "опустошение" теологи? Рецензия на книгу: Agamben G. *The Time That Remains. A Commentary on the Letter to the Romans*. Stanford: Univerity Press." *Социология власти* 2 (2017).
- Соколовски Августин. "Theologia ancilla philosophiae. Вместо введения." Джорджо Агамбен. *Что современно?* Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2012, 5-11.
- Уэст Дэвид. *Континентальная философия. Введение*. М.: Издательский лом ДЕЛО, 2015.
- Фарафонова Дарья. "Джорджо Агамбен. Язык философии и философия языка". В Джорджо Агамбен. *Царство и слава*. М.: Издательство института Гайдара, 2018, 482-505.
- Фуко Мишель. *Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет*. М.: Касталь, 1996.
- Агамбен Джорджо. *Человек и животное*. М.: РГГУ, 2012.
- biennale". *Khudozhestvennyi Zhurnal*. № 65-66, 2007.
- <http://moscowartmagazine.com/issue/26/article/453>. (07.05.2018).
- Pogrebniak Aleksandr. "Dzhordzho Agamben o taine ekonomiki (posleslovie k ruskomu perevodu "Tsarstva i Slava". Dzhordzho Agamben. *Tsarstvo i slava*. М.: Izdatel'stvo institut Gaidara, 2018, 512-542.
- Sarkis'iants Al'bert A. "Desekuliarizatsiia ili opustoshenie' teologi? Retsenziia na knigu: Agamben G. (2005) The Time That Remains. A Commentary on the Letter to the Romans, Stanford: Univerity Press". *Sotsiologiya vlasti*. Tom 29. № 2 (2017).
- Sokolovski Avgustin. "Theologia ancilla philosophiae. Vmesto vvedeniia." Dzhordzho Agamben. *Chto sovremenno?* Київ: DUKH I LITERA, 2012, 5-11.
- Uest Devid. *Kontinental'naia filosofiia. Vvedenie*. М.: Izdatel'skii lom DELO, 2015.
- Farafonova Dar'ia. "Dzhordzho Agamben. Iazyk filosofii i filosofiia iazyka."
- Dzhordzho Agamben. *Tsarstvo i slava*. М.: Izdatel'stvo instituta Gaidara, 2018, 482-505.
- Fuko Mishel. *Volia k istine: po tu storonu znaniia, vlasti i seksual'nosti. Raboty raznykh let*. М.: Kastal, 1996.
- "Fiziologiya blazhennykh." Dzhordzho Agamben, *Chelovek i zhivotnoe*. М.: RGGU, 2012, 27-30.